

بررسی تأثیر آزادسازی تجاری بر روی رشد صادرات و واردات کشورهای عضو سازمان همکاری‌های اسلامی

احمد سرلک^۱ - مجتبی قیاسی^۲

تاریخ دریافت: ۹۶/۴/۲۲ تاریخ پذیرش: ۹۷/۵/۱۶

چکیده

مقاله حاضر تاثیر آزادسازی تجاری بر صادرات و واردات کشورهای عضو همکاری‌های اسلامی را با استفاده از روش پویای داده‌های پانل دیتا را در طول دوره ۲۰۱۵-۱۹۸۱ مورد بررسی قرار می‌دهد. بدین منظور با استفاده از روش گشتاور تعمیم یافته (GMM) نشان داده شده است که آزادسازی تجاری بر روی رشد صادرات و واردات این کشورها تاثیر معناداری داشته و این اثر بر روی رشد واردات به مراتب بیشتر از اثر بر روی رشد صادرات است. بنابراین، نتایج پژوهش بیانگر این واقعیت است که وضعیت تراز تجاری کشورهای مورد مطالعه با انتخاب سیاست آزادسازی تجاری، وخیم تر شده است. نتایج همچنین نشان می‌دهد همراه با آزادسازی تجاری، کشش قیمتی تقاضای صادرات و واردات به طور قابل توجهی افزایش یافته است اما آزادسازی تجاری نتوانسته بر روی کشش درآمدی تقاضای واردات و صادرات، تأثیر چندانی داشته باشد. علاوه بر آن در بررسی زمانبندی آزادسازی تجاری، نتایج پژوهش نشان می‌دهد که تأثیر کوتاه مدت آزادسازی تجارت در رشد واردات بصورت آنی است در حالیکه این تأثیر برای رشد صادرات، بسیار کندتر است.

طبقه بندی F10,F13,F19:JEL

کلید واژه‌ها: آزادسازی تجاری، رشد صادرات، رشد واردات، پانل دیتا

^۱ استادیار گروه اقتصاد، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران (نویسنده مسئول) a-sarlak@iau-arak.ac.ir

^۲ مربی گروه حسابداری، واحد ملایر، دانشگاه آزاد اسلامی، ملایر، ایران m_ghiasi2007@yahoo.com

۱- مقدمه

آزاد سازی تجاری شامل مجموعه اقداماتی به منظور برداشتن کنترل‌های دولتی از بازارهای مالی، کالاها و خدمات و بخش خارجی و واگذاری آن به مکانیزم بازار می‌باشد. همچنین، آزادسازی تجاری به عنوان نماد اصلی جهانی شدن و مهمترین نیروی پیش برنده آن محسوب می‌شود. فرآیند آزادسازی تجاری، کسب منافع ناشی از توسعه مبادلات بین‌المللی است. ابزار اصلی آزادسازی حذف موانع غیرتعرفه ای، حذف یا کاهش تعرفه‌ها و در نهایت رسیدن به مرحله حذف یارانه‌های صادراتی است. از اهداف عمده آزادسازی تجاری، برخورداری از منافع ناشی از تجارت از طریق تخصیص کارآمد منابع، تشدید رقابت، ارتقاء جریان دانش، سرمایه گذاری و نهایتاً رشد سریع نرخ انباشت سرمایه و پیشرفت فنی است (بلا بالاسا^۱، ۱۹۷۸). با وجود رشد آزاد سازی در جهان همواره ابهامات و سوالاتی در زمینه آزاد سازی مطرح بوده است. این سوالات خصوصاً در کشورهای درحال توسعه، مطرح است. در واقع آزاد سازی دارای آثار مختلفی بر اقتصاد داخلی و جهانی است که می‌توان از اثر آن بر روی صادرات و واردات به عنوان مهمترین آثار نام برد. بنابراین در ارتباط با آزادسازی تجاری کشورها، موافقین و مخالفین زیادی وجود دارد. مخالفین آزادسازی تجاری کشورها برای دفاع از نظرهای خود به جنبه‌های مثبت و منفی آزادسازی تجاری اشاره می‌کنند. آنان معتقد هستند که سیاست ضد صادراتی، رشد صادرات را به پایین تر از وضعیت بالقوه آن کاهش خواهد داد. کنترل‌های وارداتی نیز اگرچه به حمایت ترازپرداختها می‌پردازد اما در عین حال کارایی را کاهش می‌دهد. از لحاظ نظری هرچند آزادسازی تجاری رشد واردات و صادرات را افزایش می‌دهد اما تاثیر آن بر تراز پرداختها و تراز تجاری مبهم است و بیشتر به اثرات نسبی رشد صادرات و واردات و همچنین به تغییرات قیمت‌های نسبی بستگی دارد. از دیدگاه عرضه، آزادسازی تجاری به رشد اقتصادی منجر می‌شود اما از دیدگاه تقاضا این سیاست به وخیم تر شدن ترازپرداختها منجر شده و آنگاه این امر اثر معکوسی بر رشد اقتصادی خواهد داشت. زیرا کسری ترازپرداختها ناشی از آزادسازی تجاری غیرقابل کنترل بوده و به سادگی تغییرات قیمت‌های نسبی جهت حصول به شرایط تعادلی، آن را جبران و اصلاح نمی‌کنند.

اما جهانی شدن فرایندی اجتناب ناپذیر است که آزادسازی تجاری به عنوان نماد اصلی آن، فرصتها و تهدیدهایی را پیش روی کشورها قرار داده است. صندوق بین‌المللی پول جهانی شدن اقتصاد را بصورت وابستگی

متقابل اقتصادی فزاینده کشورهای سرتاسر جهان بواسطه افزایش حجم و تنوع معاملات فرامرزی کالاها، خدمات و همچنین جریان بین‌المللی سرمایه و انتشار وسیع تر فناوری تعریف می‌کند (جلائی اسفند آبادی و جاودان، ۱۳۸۹). در راستای تحقق اهداف تجارت آزاد جهانی بر اساس رقابت اقتصادی، پس از فراز و نشیب‌هایی سرانجام توافق‌هایی تحت عنوان موافقت نامه عمومی تعرفه و تجارت^۲ و پس از آن سازمان تجارت جهانی^۳ در سال ۱۹۹۵ صورت گرفت و بدین ترتیب شرایطی جهت دسترسی آزادانه کشورها را به بازارهایی بین‌المللی فراهم نمود. اصلاحات سیاست تجاری در کشورهای در حال توسعه بطور وسیع و گسترده ای به اجرا درآمده و این امر عمدتاً به خاطر آن است که اصلاحات تجاری در این کشورها منتج از بخشی از برنامه‌های تعدیل ساختاری بود که توسط سازمان‌های بین‌المللی به اجرا می‌آمد (دیان^۴، ۱۹۹۴ و انکتاد، ۲۰۰۰).

تجارت آزاد باعث می‌شود که کشورهای درحال توسعه به کالاهای سرمایه ای و واسطه ای که برای جریان توسعه حیاتی و اساسی هستند، دسترسی پیدا کنند. اگر رشد ناشی از تجارت باعث فراهم کردن دسترسی به ستانده‌ها و نهاده‌های جدید گردد می‌توان انتظار داشت که رشد اقتصادی کشورها افزایش یابد (گرچی و علیپوریان، ۱۳۸۵). حذف یا کاهش موانع تجاری همانند تعرفه واردات، عوارض صادرات و محدودیتهای کمی دیگر، می‌تواند باعث تحریک رشد صادرات و واردات کشورها گردد. با این حال چنانچه رشد واردات از رشد صادرات بیشتر باشد، عدم تعادل ترازپرداختها و بدنبال آن محدودیت در رشد تولیدات را ایجاد می‌کند (چیروال^۵، ۱۹۷۹). آزاد سازی تجاری معمایی است که به اندازه کافی در ادبیات اقتصادی کشورها مورد بررسی دقیق قرار نگرفته است. اغلب مطالعات انجام شده در خصوص آزاد سازی تجاری به اثر آن بر روی رشد اقتصادی کشورها معطوف شده است و توجهی به اثر آن بر روی رشد واردات و صادرات ندارند.

هدف این مقاله بررسی اثر آزاد سازی تجاری بر روی رشد صادرات و واردات کشورهای عضو همکاری‌های اسلامی است. پس از مقدمه، مبانی نظری آزادسازی تجاری بر روی رشد صادرات و واردات مرور شده، سپس مدل مورد استفاده و داده‌های مورد بررسی قرار گرفته و آنگاه نتایج برآورد مدل اشاره شده و در پایان توصیه‌های سیاستی ارائه شده است.

۲- مبانی نظری

۲-۱- الگوی نظری اثر آزادسازی تجاری بر روی رشد صادرات

مبانی نظری نشان می‌دهد که معادله تقاضای معمولی صادرات به درآمد واقعی جهانی و رقابت پذیری قیمت بستگی دارد. با فرض ثابت بودن کشش‌های قیمتی و درآمدی تقاضای صادرات، می‌توان نوشت:

$$X_t = A \left\{ \frac{EP_{ex}}{P_{im}^*} \right\}_t^\delta W_t^\gamma \quad (1)$$

در این معادله X_t مقدار صادرات در زمان t ، A مقدار ثابت، $\frac{P_{ex}}{P_{im}^*}$ نسبت قیمت صادرات داخلی به قیمت خارجی بر حسب پول رایج، E نرخ ارز اسمی (قیمت داخلی پول خارجی)، W درآمد جهانی، δ کشش قیمتی تقاضای صادرات و γ کشش درآمدی تقاضای صادرات است. انتظار می‌رود که کشش قیمتی منفی و کشش درآمدی مثبت باشد. با لگاریتم و تفاضل گیری از معادله (۱)، معادله رشد صادرات بصورت زیر حاصل می‌شود:

$$x_t = a + \delta(e + P_{ex} - P_{im}^*)_t + \gamma(w_t) \quad (2)$$

در این معادله x_t رشد صادرات و w_t رشد درآمد جهانی است.

معادله (۲) را می‌توان در قالب تصریح پانل ایستا بصورت زیر بازنویسی نمود:

$$epg_{it} = \alpha_i + \beta_1 rer_{it} + \beta_2 Wgdpg_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

در این معادله epg رشد واقعی صادرات، α_i اثرات ثابت کشوری، rer نرخ ارز واقعی، $wgdpg$ اختلاف بین رشد واقعی تولید ناخالص جهانی و رشد تولید ناخالص داخلی و ε_{it} نشاندهنده جمله خطاست. همچنین β_1 و β_2 نشاندهنده کشش کوتاه مدت قیمتی و درآمدی تقاضای صادرات است. با وارد کردن متغیر آزادسازی در معادله ۳ می‌توانیم معادله زیر را بدست آوریم:

$$epg_{it} = \alpha_i + \beta_1 rer_{it} + \beta_2 Wgdpg_{it} + \beta_3 libdum_{it} + \beta_4 epd_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

در اینجا $libdum$ متغیر آزاد سازی تجاری است که برای سالهایی بعد از آزادسازی تجاری برابر یک و برای سالهای قبل از آزادسازی تجاری ارزشی برابر صفر خواهد داشت. انتظار می‌رود علامتهای ضرایب معادله (۴) بصورت: $\beta_1(-), \beta_2(+), \beta_3(+), \beta_4(-)$ باشد.

با وارد کردن متغیر تأخیری رشد واقعی صادرات در معادله (۴) مدل پویای تقاضای رشد صادرات بصورت زیر حاصل می‌شود:

$$(5)$$

$$epg_{it} = \alpha_i + \beta_1 epg_{it-1} + \beta_2 rer_{it} + \beta_3 Wgdpg_{it} + \beta_4 libdum_{it} + \beta_5 epd_{it} + \varepsilon_{it}$$

در این معادله بدنال اثر آزاد سازی تجاری بر روی کشش قیمتی و درآمدی تقاضای صادرات هستیم. انتظار می‌رود آزادسازی تجاری بتواند کشش‌های قیمتی و درآمدی تقاضای صادرات را افزایش دهد، این امر حاکی از آن است که تولیدکنندگان می‌توانند به آسانی با تغییر در ساختار تسهیلات مالی و تحرک در منابع، عوامل تولید را به سمت بخش قابل تجارت هدایت نمایند. در این معادله $\frac{\beta_2}{1-\beta_1}$ کشش بلندمدت قیمتی صادرات و $\frac{\beta_3}{1-\beta_1}$ نشاندهنده کشش بلندمدت درآمدی صادرات و $\frac{\beta_4}{1-\beta_1}$ بیانگر اثر بلندمدت آزادسازی تجاری بر روی رشد صادرات می‌باشد.

۲-۲- الگوی نظری اثر آزادسازی تجاری بر روی رشد واردات

مبانی نظری نشان می‌دهد که معادله تقاضای معمولی واردات به درآمد واقعی داخلی و رقابت پذیری قیمت بستگی دارد. با فرض ثابت بودن کشش‌های قیمتی و درآمدی تقاضای واردات، می‌توان نوشت:

$$M_t = \left\{ \frac{EP_{im}^*}{P_{ex}} \right\}_t^\psi Y^\pi \quad (6)$$

به صورتیکه M_t مقدار واردات در زمان t ، $\frac{P_{im}^*}{P_{ex}}$ نسبت قیمت خارجی به قیمت داخلی، E نرخ ارز اسمی (قیمت داخلی پول خارجی)، Y درآمد داخلی، ψ کشش قیمتی تقاضای صادرات و π کشش درآمدی تقاضای واردات است. انتظار می‌رود که کشش قیمتی منفی و کشش درآمدی مثبت باشد. با لگاریتم و تفاضل گیری از معادله (۶)، معادله رشد واردات بصورت زیر حاصل می‌شود:

$$m_t = \psi(e + P_{im}^* - P_{ex})_t + \pi(y_t) \quad (7)$$

در این معادله m_t نشاندهنده رشد واردات و y_t رشد درآمد داخلی را نشان می‌دهد. معادله (۷) را می‌توان در قالب تصریح پانل ایستا بصورت زیر بازنویسی نمود:

$$imp_{it} = \alpha_i + \gamma_1 rer_{it} + \gamma_2 gdpg_{it} + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

و وگت^{۱۹} (۱۹۸۴) به مطالعه کشش‌های قیمتی و درآمدی تقاضای واردات برای ونزوئلا طی دوره ۱۹۶۲-۷۹ پرداخته اند. این دو محقق دریافتند که با افزایش درجه آزاد سازی تجاری و حذف کنترل ها، کشش درآمدی تقاضای واردات افزایش می‌یابد. بویلان و کادی^{۲۰} (۱۹۸۷) دریافتند که هیچ ارتباطی بین درجه آزاد سازی تجاری و کشش درآمدی واردات در کشور هلند در طی دوره مورد مطالعه، وجود ندارد. در این رابطه، ماه^{۲۱} (۱۹۹۹) در بررسی تاثیر آزاد سازی تجاری بر واردات تایلد مشاهده نمود که با آزادسازی تجاری بطور خودکار کشش درآمدی تقاضای واردات افزایش می‌یابد اما کشش قیمتی تقاضای واردات هیچ گونه واکنشی در طول دوره مورد بررسی از خود نشان نداده است. برتولا و فینی^{۲۲} (۱۹۹۰) به بررسی تاثیر آزادسازی تجاری بر واردات کشور مراکش پرداخت. در این مطالعه نشان داده شد که حذف محدودیت‌های مقداری، نه تنها بر سطح واردات تأثیر دارد بلکه بر میزان حساسیت آن نسبت به تغییرات درآمدی و قیمتی دارد.

در داخل کشور در رابطه با اثر آزادسازی تجاری بر روی واردات و صادرات مطالعات محدودی انجام شده است. ابریشمی و همکاران^{۱۳۸۵} در مطالعه خود به بررسی تاثیر آزاد سازی تجاری بر رشد صادرات و واردات طی دوره ۱۹۷۱-۲۰۰۲ کشورهای منتخب در حال توسعه از جمله ایران پرداخته اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که صادرات رابطه منفی با قیمت‌های نسبی و رابطه مثبت با درآمد جهانی دارد. همچنین عوارض صادراتی اثر منفی و وقوع آزاد سازی تجاری اثر مثبت بر رشد صادرات دارد. از طرف دیگر نتایج در بخش واردات حاکی از آن است که کاهش تعرفه وارداتی و متغیر آزادسازی تجاری اثر مثبت و معنی داری بر رشد واردات کشورهای مورد نظر بویژه ایران دارد.

عزیز زاده^{۱۳۸۵} در تحقیقی با عنوان برآورد کشش‌های قیمتی و درآمدی تقاضای واردات کالاهای سرمایه ای ایران نشان داد که واردات کالاهای سرمایه ای با قیمت‌های نسبی رابطه معکوس و با متغیرهای تولید ناخالص داخلی بدون نفت و بودجه عمرانی دولت رابطه مستقیم دارد، همچنین بررسی مذکور نشان می‌دهد که واردات کالاهای سرمایه ای نسبت به قیمت‌های نسبی با کشش و نسبت به تولید ناخالص داخلی بدون نفت و بودجه عمرانی دولت بی کشش است.

پهلوانی و همکاران^{۱۳۸۶} به تخمین توابع تقاضای صادرات و واردات در اقتصاد ایران پرداختند و نتیجه گرفتند که درآمد ملی تاثیر مثبت و معنادار و قیمت‌های نسبی وارداتی و نرخ ارز تاثیر منفی و معنادار بر تابع تقاضای

در این معادله imp_g رشد واقعی واردات، α_i اثرات ثابت کشوری، rer نرخ ارز واقعی، gdp_g رشد واقعی تولید ناخالص داخلی و ε_{it} نشاندهنده جمله خطاست. همچنین γ_1 و γ_2 نشاندهنده کشش کوتاه مدت قیمتی و درآمدی تقاضای واردات است. با وارد کردن متغیر آزادسازی در معادله فوق می‌توانیم معادله زیر را مشخص کنیم:

(۹)

$$imp_{g_{it}} = \alpha_i + \gamma_1 rer_{it} + \gamma_2 gdp_{g_{it}} + \gamma_3 libdum_{it} + \gamma_4 imd_{it} + \varepsilon_{it}$$

انتظار می‌رود علامتهای ضرایب معادله (۹) بصورت: $\gamma_1(+), \gamma_2(+), \gamma_3(+), \gamma_4(-)$ باشد. مدل پویای رشد واردات نیز بصورت زیر است:

(۱۰)

$$imp_{g_{it}} = \alpha_i + \gamma_1 imp_{g_{it-1}} + \gamma_2 rer_{it} + \gamma_3 gdp_{g_{it}} + \gamma_4 libdum_{it} + \gamma_5 impd_{it} + \varepsilon_{it}$$

در این معادله $\frac{\gamma_2}{1-\gamma_1}$ برابرکشش بلندمدت قیمتی واردات و عبارت $\frac{\gamma_3}{1-\gamma_1}$ نشاندهنده کشش بلندمدت درآمدی واردات و مقدار کسر $\frac{\gamma_4}{1-\gamma_1}$ اثر بلندمدت آزاد سازی تجاری بر روی رشد صادرات را نشان می‌دهد.

۳- پیشینه تحقیق

مطالعات تجربی درخصوص اثر آزاد سازی تجاری بر روی عملکرد صادرات، نتایج مختلفی را نشان می‌دهد. در مطالعات می‌چپالی و همکاران^۶ (۱۹۹۱)، توماس و همکاران^۷ (۱۹۹۱)، جوشی و لیتل^۸ (۱۹۹۶)، بلینی^۹ (۱۹۹۹)، احمد^{۱۰} (۲۰۰۰) و پاچکو لویز^{۱۱} (۲۰۰۵) نشان داده شد که رابطه مثبت بین آزادسازی تجاری و عملکرد صادراتی وجود دارد. سانتوس پائولینو^{۱۲} (۲۰۰۲ و ۲۰۰۷) در مطالعه ای به ارزیابی سیاست‌های تعدیل در جمهوری دومینیک در قالب آثار آزادسازی تجاری بر صادرات و واردات و تراز پرداختها با استفاده از داده‌های سالانه (۱۹۶۰-۲۰۰۰) و مبتنی بر رویکرد ARDL می‌پردازد. نتایج حاکی از آن است که آزادسازی تجاری دارای جهش معناداری بر صادرات این کشور بوده است و به تبع آن بر رشد اقتصادی آن اثر قابل ملاحظه ای در بلند مدت داشته است.

از طرف دیگر در مطالعات آنکتاد^{۱۳} (۱۹۸۹)، آگوسین^{۱۳} (۱۹۹۱)، کلارک و کرکپاتریک^{۱۴} (۱۹۹۲)، گرینوی و ساپسفرد^{۱۵} (۱۹۹۴)، شفالیدین^{۱۶} (۱۹۹۴)، جنکینز^{۱۷} (۱۹۹۶) و ریتنکی^{۱۸} (۲۰۱۲) شواهد اندکی پیرامون اثر آزادسازی تجاری بر عملکرد صادرات مشاهده گردید.

علاوه بر این، تا کنون مطالعات محدودی بر روی ارتباط بین آزادسازی تجاری و رشد واردات صورت گرفته است. ملو

۵- تخمین مدل و تجزیه و تحلیل داده ها

در این بخش علاوه بر معرفی الگوهای نظری صادرات و واردات با استفاده از الگوی پیشنهادی لانتری کاسیم^{۲۴} (۲۰۱۳) خواهیم پرداخت.

۵-۱- معرفی متغیرهای الگو و منابع آماری

در این پژوهش از یک سری داده‌های پانل مربوط به کشورهای عضو سازمان همکاریهای اسلامی در طول سالهای ۲۰۱۵-۱۹۸۱ به منظور تخمین مدلها استفاده شده است. در حال حاضر ۵۷ کشور عضو این سازمان هستند اما بدلیل وجود بحرانهای سیاسی و اقتصادی در برخی از این کشورهای اعضاء در طول دوره مورد بررسی، اطلاعات کامل در مورد برخی از متغیرهای مدل در پایگاههای اطلاعاتی بین‌المللی در دسترس قرار ندارد. بنابراین برای تخمین مدل از اطلاعات ۳۸ کشور باقیمانده این سازمان استفاده شده است. متغیرهای مدل این پژوهش شامل:

- رشد واقعی صادرات (epg): رشد سالانه صادرات کالاها و خدمات به دلار ثابت ۲۰۱۰
- رشد واقعی واردات (impg): رشد سالانه واردات کالاها و خدمات به دلار ثابت ۲۰۱۰
- عوارض صادراتی (epd): شامل تمام سطوح مالیات بر روی کالا در نقطه خروج از کشور
- عوارض وارداتی (impd): شامل تمام سطوح عوارض و مالیات بر روی کالا در نقطه ورود به کشور
- نرخ رشد درآمد داخلی کشور (gdpg): رشد سالانه تولید ناخالص داخلی به دلار ثابت ۲۰۱۰
- نرخ رشد درآمد جهانی (wgdp): اختلاف بین رشد سالانه تولید ناخالص جهانی و رشد سالانه تولید ناخالص داخلی کشورها به دلار ثابت ۲۰۱۰
- اطلاعات متغیرهای فوق کشورهای مورد مطالعه از لوح فشرده شاخصهای بانک جهانی^{۲۵} منتشر شده در سال ۲۰۱۷ استخراج گردید.
- نرخ ارز واقعی (rer): نسبت حاصلضرب نرخ ارز اسمی در قیمت‌های داخلی به قیمت‌های خارجی است که از شده از مجموعه داده‌های بروگل^{۲۶} (۲۰۱۷) و لوح فشرده شاخصهای بانک جهانی (۲۰۱۷) استخراج شده است.
- متغیر مجازی آزادسازی تجاری (libdum): این متغیر برای سالهای که کشورهای مورد مطالعه آزادسازی تجاری را انتخاب نموده اند ارزشی برابر یک و برای بقیه سالهای مورد مطالعه، صفر در نظر گرفته شده است.

واردات ایران داشته است. همچنین در تابع تقاضای صادرات متغیرهای درآمد جهانی و نرخ ارز تأثیر مثبت و معنادار و قیمت‌های نسبی صادراتی، تأثیر منفی و معنادار بر تابع صادرات داشته است. سرعت تعدیل در توابع تقاضای صادرات و تقاضای واردات نسبتاً بالا بوده است. بر اساس بررسی کشش‌های تابع تقاضای صادرات و تابع تقاضای واردات، در صورت افزایش نرخ ارز و کاهش قیمت‌های نسبی صادراتی یا افزایش قیمت‌های نسبی وارداتی و افزایش درآمد جهانی، تراز تجاری (بدون نفت) در ایران قابل بهبود است.

۴- رشد صادرات و واردات قبل و بعد از آزادسازی تجاری

اغلب کشورهای مورد مطالعه در طول دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ سیاستهای تجاری شان را اصلاح و مورد بازنگری قرار داده و اقدام به آزادسازی تجاری نمودند. پیاده سازی فرآیند واردات، کاهش یا حذف سهمیه‌ها، عثلاثی سازی ساختار تعرفه‌ها، اعطای تسهیلات صادراتی، کاهش موانع تعرفه ای و حذف موانع غیر تعرفه ای از گسترده ترین و شایع ترین اصلاحاتی است که کشورهای مورد مطالعه در راستای آزاد سازی تجاری انجام داده اند. سال آزادسازی تجاری کشورها به جز ایران از مطالعات سانتوس-پائولینو، آملیا (۲۰۰۲ و ۲۰۰۷) و جایزازی غنی^{۲۳} (۲۰۱۱) استفاده شده است و سال آزادسازی تجاری برای ایران بر اساس محاسبات ابریشمی و همکاران (۱۳۸۵)، مطالعات بانک جهانی و ترازنامه بانک مرکزی سال ۲۰۰۱ میلادی در نظر گرفته شده است. جدول (۱) سال آزادسازی تجاری و متوسط رشد واردات و صادرات ۳۸ کشور عضو سازمان همکاری اسلامی را در دوره قبل و بعد از سال آزادسازی تجاری را نشان می‌دهد.

اطلاعات جدول (۱) نشان می‌دهد که در اثر آزادسازی تجاری اکثر کشورها با افزایش رشد واردات روبرو شده اند. بطوریکه متوسط رشد واردات کل کشورهای مورد مطالعه از ۰/۸۲ درصد در سالهای قبل از آزادسازی به ۷ درصد در سالهای بعد از آزادسازی افزایش یافته است. متوسط رشد صادرات کل کشورهای مورد مطالعه قبل و بعد از سال آزادسازی تجاری حاکی از آن است که متوسط رشد صادرات از ۳/۴۱ به ۶/۷۴ افزایش یافته است.

جدول (۱): رشد صادرات و واردات کشورها قبل و بعد از آزادسازی تجاری طی دوره ۱۹۸۱-۲۰۱۵

نام کشور (۳۸ کشور)	سال آزاد سازی *	متوسط رشد صادرات قبل از آزاد سازی	متوسط رشد صادرات بعد از آزاد سازی	متوسط رشد واردات قبل از آزاد سازی	متوسط رشد واردات بعد از آزاد سازی	افزایش یا کاهش
آلبانی	۱۹۹۲	۵/۴۸	۱۲/۴۷	۶/۰۳	۷/۷۷	افزایش
امارات	۱۹۹۱	۵/۵۱	۸/۴۶	۷/۳۰	۹/۷۵	افزایش
بنین	۱۹۸۸	-۱/۱۳	۸/۵۶	-۶/۲۴	۶/۶۶	افزایش
بورکینافاسو	۱۹۹۱	۲/۶۴	۸/۴۶	۰/۹۶	۶/۹۹	افزایش
بنگلادش	۱۹۹۶	۵/۸۴	۱۴/۲۱	۲/۸۶	۱۲/۴۶	افزایش
برونئی	۲۰۰۲	۴/۲۱	-۱/۷۵	۳/۹۸	۲/۰۷	کاهش
ساحل عاج	۱۹۹۴	۷/۱۲	۴/۸۸	۷/۹۴	۷/۷۷	کاهش
کامرون	۱۹۹۳	۶/۴۷	۳/۴۲	۴/۰۸	۷/۹۵	افزایش
کومور	۱۹۸۸	۲۲/۵۹	۴/۳۵	۱/۶۴	۳/۶۱	افزایش
الجزایر	۱۹۸۸	۴/۳۹	۱/۷۱	-۳/۱	۴/۱۵	افزایش
مصر	۱۹۹۵	۴/۹۲	۶/۵۲	۰/۰۸	۹/۴۵	افزایش
کابون	۱۹۹۴	۵/۱۴	۰/۲۳	۲/۳۵	۳/۸۷	افزایش
گینه	۱۹۸۶	۲/۵۲	۲/۷۴	۱/۷۵	۵	افزایش
گامبیا	۱۹۸۵	۱۵/۲۸	۲/۲۳	-۸/۹۹	۲/۶۲	افزایش
گینه بیسائو	۱۹۸۷	۴/۰۸	۶/۸۷	-۳/۴۸	۱۸/۴۱	افزایش
گویان	۱۹۸۸	-۵/۹۷	۴/۵	-۲/۴۹	۶/۰۱	افزایش
اندونزی	۱۹۸۶	-۵/۳۳	۲/۸۸	۶/۰۵	۶/۳۶	افزایش
ایران*	۲۰۰۱	۵/۸۱	۲/۱۶	۰/۳۷	۱/۳۴	افزایش
اردن	۱۹۸۸	۵/۲۲	۴/۰۶	۰/۶۸	۲/۷۳	افزایش
قرقریستان	۱۹۹۴	۵/۶	۱/۱۱	-۰/۵۸	۱/۸۴	افزایش
لبنان	۱۹۹۱	۴/۰۴	۱۰/۸۳	۰/۸۹	۵/۱	افزایش
مراکش	۱۹۸۴	۷/۵۹	۵/۴۶	۱/۲۲	۵/۲۴	افزایش
مالی	۱۹۸۸	-۱/۵۳	۶/۵۸	۵/۲۴	۵/۴	افزایش
موزامبیک	۱۹۹۵	۲/۱۶	۱۵/۴۳	۰/۷۵	۱۴/۰۸	افزایش
موریتانی	۱۹۹۵	۲/۳۱	۳/۰۲	-۱/۰۶	۱۲/۵۲	افزایش
مالزی	۱۹۸۸	۸/۹۷	۷/۷۸	۳/۸۶	۹/۳۲	افزایش
نیجر	۱۹۹۴	۱/۵۷	۹/۲۴	۳/۶۲	۸/۶۳	افزایش
نیجریه	۱۹۸۶	-۱/۵۴	۷	-۱۹/۰۵	۷/۴۲	افزایش
پاکستان	۱۹۹۱	۸/۸۲	۴/۹	۲/۸۲	۳/۳	افزایش
سودان	۱۹۹۲	-۷/۵۶	۱۳/۴۶	-۳/۱۵	۷/۸۶	افزایش
سنگال	۱۹۸۶	۷/۶۸	۴/۱۳	۶/۸۴	۳/۷۷	کاهش
سیرالئون	۱۹۸۹	-۴/۱۰	۱۴/۸۴	-۸/۰۴	۱۳/۱۳	افزایش
سوریه	۱۹۸۷	۱/۷۸	۸/۹۱	-۴/۹۸	۸/۱۸	افزایش
چاد	۱۹۸۷	-۸/۱۹	۱۰/۰۶	۱۷/۴۷	۳/۶۸	کاهش
توگو	۱۹۹۴	-۲/۵۸	۷/۶۷	-۲/۵۷	۱۱/۳۱	افزایش
تونس	۱۹۸۹	۵/۴۴	۶/۲۳	۱/۸۷	۶/۵۸	افزایش
ترکیه	۱۹۸۹	۴/۹۴	۶/۹۸	-۰/۹۳	۹/۰۴	افزایش
اوگاندا	۱۹۸۸	-۰/۴۸	۱۱/۵۷	۳/۴۷	۷/۶۰	افزایش

* سال آزادسازی تجاری کشورها به جز ایران از مطالعات سانتوس-پائولینو، آملیا (۲۰۰۲ و ۲۰۰۷) و جایرزازی غنی^{۲۷} (۲۰۱۱) استفاده شده است و سال آزادسازی تجاری برای ایران مربوط به محاسبات ابریشمی و همکاران (۱۳۸۵) می‌باشد.

۲-۵- بررسی پایایی متغیرهای مدل

امکان ساختگی بودن رگرسیون با متغیرهای ناپایا وجود دارد و استناد به نتایج چنین برآوردهای به نتایج گمراه کننده منجر خواهد شد (بالتاجی^{۲۹} ۲۰۰۸). در این تحقیق برای

روش‌های معمول اقتصادسنجی در کارهای تجربی مبتنی بر فروض پایایی^{۲۸} متغیرهای مورد مطالعه است. زیرا

جدول شماره (۲). نتایج آزمون ریشه واحد لوین لین چو در سطح و تفاضل داده ها

نتیجه آزمون	آزمون LLC در تفاضل مرتبه اول متغیرها		آزمون LLC در سطح متغیرها		متغیر
	سطح احتمال	مقدار آماره	سطح احتمال	مقدار آماره	
I ₍₀₎ پایا در سطح	۰/۰۰۰۰	-۱۴/۷۸	۰/۰۰۰۰	-۵/۹۳	epd
I ₍₀₎ پایا در سطح	۰/۰۰۰۰	-۲۸/۸۶	۰/۰۰۰۰	-۱۴/۸۹	epg
I ₍₀₎ پایا در سطح	۰/۰۰۰۰	-۲۱/۹۶	۰/۰۰۰۰	-۱۱/۰۸	gdpg
I ₍₀₎ پایا در سطح	۰/۰۰۰۰	-۲۷/۵۹	۰/۰۰۰۰	-۱۱/۹۷	impg
I ₍₀₎ پایا در سطح	۰/۰۰۰۰	-۱۰/۱۹	۰/۰۰۰۰	-۵/۱۶	libdum
I ₍₀₎ پایا در سطح	۰/۰۰۰۰	-۷/۴۹	۰/۰۰۰۰	-۴/۴۷	rer
I ₍₀₎ پایا در سطح	۰/۰۰۰۰	-۲۱/۲۷	۰/۰۰۰۰	-۱۰/۸۵	wgdpg
I ₍₁₎ پایا در	۰/۰۰۰۰	-۱۲/۱	۰/۰۶۸۸	-۱/۴۹	impd

منبع: یافته‌های تحقیق

مربعات معمولی (در مدل پانل اثرات ثابت و اثرات تصادفی) نتایج تورش دار و ناسازگاری ارائه خواهد کرد (بالتجاری^{۳۲}، ۲۰۰۸). بنابراین برای برآورد از روش گشتاور تعمیم یافته (GMM) استفاده می‌شود. استفاده از روش گشتاور تعمیم یافته با به کارگیری متغیرهای ابزار از این ایراد یعنی درونزائی متغیرهای توضیحی مدل را برطرف می‌کند و جهت حذف تورش ناشی از درونزای متغیرهای توضیحی اجازه می‌دهد تمام متغیرهای رگرسیونی حتی با وقفه، اگر همبستگی با جمله اخلاص نداشته باشد، به عنوان متغیر ابزاری وارد مدل شوند (گرین^{۳۳}، ۲۰۱۲). همچنین کاربرد روش گشتاور تعمیم یافته در داده‌های پانل پویا مزیت‌هایی مانند لحاظ نمودن ناهمسانی انفرادی، حذف تورش‌ها در رگرسیون مقطعی و در نتیجه برآوردگرهای کارتر و هم خطی کمتر را فراهم می‌سازد (ندیری و محمدی، ۱۳۹۰). روش گشتاور تعمیم یافته یک مدل قوی است که علاوه بر متغیرهای اصلی می‌توان متغیرهای با وقفه را نیز به منظور تخمین بهتر وارد الگو و مدل نمود. به منظور رفع مشکل همبستگی متغیر وابسته وقفه دار با جمله خطا، متغیرهای توضیحی به عنوان ابزار مورد استفاده قرار می‌گیرند (آرلانو و باند^{۳۴}، ۱۹۹۱). بنابراین از نظر آرلانو و باند روش برآوردی GMM، ابزاری مناسب خواهد بود که همبستگی با جملات خطا نداشته باشد.

۴-۵. تخمین مدل اثر آزادسازی تجاری بر روی رشد صادرات

در جدول زیر نتایج برآورد ضرائب مدل رشد صادرات به روش گشتاور تعمیم یافته ارائه شده است. از آزمون سارگان برای ارزیابی صحت و اعتبار ابزارها و اثبات شرط اعتبار تشخیص بیش از حد استفاده می‌شود. هر چقدر میزان ارزش احتمال این آزمون بالاتر باشد بیانگر آن

بررسی پایایی متغیرها از آزمون ریشه واحد لوین لین چو^{۳۰} استفاده شده است. بر اساس اطلاعات جدول ۲ متغیرهای عوارض وارداتی (epd)، رشد واقعی واردات (epg)، رشد سالانه تولید ناخالص داخلی (gdpg)، رشد واقعی واردات (impg)، نرخ ارز واقعی (rer) و اختلاف بین رشد تولید ناخالص جهانی و رشد تولید ناخالص داخلی کشور (wgdpg)، در سطح یک درصد پایا و متغیر عوارض وارداتی (impd) در سطح یک درصد پایا نبوده و با یک تفاضل گیری پایا می‌گردد.

لازم به ذکر است که به دلیل پایا بودن یک متغیر در سطح I₍₁₎ وابستگی وجود روابط تعادلی بلندمدت مورد آزمون قرار گیرد. بدین منظور از آزمون کائو^{۳۱} استفاده شده است. فرضیه صفر این آزمون عدم وجود همجمعی است. بدین منظور قبل از برآورد مدل، آزمون همجمعی کائو انجام شده و نتایج آن در جدول ۳ آمده است:

جدول (۳). نتایج آزمون هم جمعی کائو		
سطح احتمال	آماره	نوع آزمون
۰/۰۰۰۰	-۶/۴۳	ADF

منبع: یافته‌های پژوهش

با توجه به آماره‌های محاسبه شده در آزمون مذکور و با لحاظ احتمال هر آزمون، نتایج بیانگر این است که یک هم انباشتگی و ارتباط بلند مدت قوی میان متغیرهای مورد بررسی در مدل وجود دارد.

۳-۵. انتخاب رهیافت مناسب برآورد مدل

وجود وقفه متغیر وابسته در سمت راست مدل‌های (۵) و (۱۰) باعث می‌شود که فرض عدم خودهمبستگی میان متغیرهای مستقل و جملات اخلاص به عنوان یکی از فروض کلاسیک نقض شود. در نتیجه استفاده از روش‌های حداقل

جدول (۴): نتایج تخمین مدل رشد صادرات

متغیر وابسته: رشد واقعی سالیانه صادرات			
روش: گشتاورهای تعمیم یافته			
دوره: ۱۹۸۱-۲۰۱۵			
تعداد مقطع: ۳۸			
تعداد مشاهدات: ۱۲۵۴			
تعداد متغیرهای ابزاری: ۳۸			
متغیرهای توضیحی	ضریب	انحراف معیار	مقدار اماره
رشد واقعی صادرات تأخیری**	۰/۰۲۸۳۱۷	۰/۰۱۲۷۵۶	۲/۲۱۹۹۰۲
نرخ ارز واقعی*	-۰/۰۱۶۱۳۸	۰/۰۰۳۳۹۱	-۴/۷۵۹۰۷۷
اختلاف بین رشد تولید ناخالص جهانی و رشد تولید ناخالص داخلی*	۱/۱۹۷۰۸۹	۰/۰۵۵۸۵۵	۳۱/۴۳۲۰۹
آزادسازی تجاری*	۴/۷۶۲۶۸۸	۱/۰۱۲۹۳۷	۴/۷۰۱۸۵۹
عوارض صادراتی*	-۱/۱۹۰۶۷۸	۰/۲۰۳۶۶۱	-۵/۸۴۶۳۶۰
کشش قیمتی بلند مدت صادرات			-۰/۰۱۶۶۰۸
کشش درآمدی بلندمدت صادرات			۱/۲۳۱۹۷۵
اثر بلندمدت آزادسازی تجاری			۴/۹۰۱۴۸۳
آزمون سارگان	آماره J	۳۵/۴۰۷۱۷	-
			۰/۳۵۵۲۸۸

* معنی داری ضرایب در سطح ۱ درصد و ** معنی داری در سطح ۵ درصد را نشان می‌دهد.

(۲۰۰۵)، لانری کاسیم (۲۰۱۳) و ابریشمی و همکاران (۱۳۸۵) است.

۵-۵- تخمین مدل اثر آزادسازی تجاری بر روی رشد واردات

در جدول (۵) نتایج برآورد ضرائب مدل رشد واردات به روش گشتاور تعمیم یافته ارائه شده است.

ارزش احتمال آماره J در تخمین مدل رشد واردات برابر ۰/۵۱۶ برآورد گردید که اثبات کننده معتبر بودن انتخاب متغیرهای ابزارهای در مدل می‌باشد.

نتایج تخمین مدل رشد واردات در جدول (۵) حاکی از آن است که تمامی ضرایب تخمین زده شده دارای علامت مورد انتظار و سازگار با انتظارات نظری است. ضریب متغیر وابسته با وقفه به اندازه ای کوچک است که تفاوت اندکی میان کشش‌های قیمتی و درآمدی کوتاه مدت و بلندمدت مشاهده می‌گردد. ضریب متغیر عوارض وارداتی (۰/۱۶-) از لحاظ آماری معنی دار بوده و بیانگر آن است که کاهش یک درصدی در عوارض وارداتی می‌تواند ۰/۱۶ درصد رشد صادرات را افزایش دهد. همچنین ضریب متغیر مجازی آزاد سازی تجاری (۹/۵۳) و اثر بلندمدت آن (۱۰/۳۶) نشان‌دهنده آن است که انتخاب سیاست آزادسازی تجاری تأثیر بسیار زیادی بر روی رشد واردات دارد. این نتایج با یافته‌های مطالعاتی که لانری کاسیم (۲۰۱۳) و ابریشمی و همکاران (۱۳۸۵) همسو و هم جهت هستند.

است که متغیرهای ابزاری بکار گرفته شده در الگوی موردنظر از اعتبار مناسبی برخوردار است. با توجه به اطلاعات برآوردی در جدول (۴) ارزش احتمال آماره J برابر ۰/۳۵۵ برآورد شده است لذا فرضیه H_0 مبنی بر معتبر بودن ابزارهای تعریف شده در مدل را نمی‌توان رد نمود.

تمامی ضرایب برآورد شده در تابع رشد صادرات دارای علامت مورد انتظار و سازگار با انتظارات نظری می‌باشد. کشش‌های کوتاه مدت قیمتی و درآمدی کوتاه مدت تابع صادرات به ترتیب معادل ۰/۱۶- و ۱/۲ می‌باشد. اما از آنجاکه ضریب متغیر وابسته با وقفه در مدل بسیار کوچک می‌باشد (۰/۰۲۸) لذا تفاوت اندکی میان کشش‌های قیمتی و درآمدی کوتاه مدت و بلند مدت مشاهده می‌گردد.

ضریب متغیر صادراتی (۱/۱۹-) و متغیر مجازی آزادسازی تجاری (۴/۷۶) معنی دار بوده و بیانگر آن است که کاهش عوارض صادراتی و همچنین اصلاح و بازنگری در سیاست تجاری، تأثیر قابل توجهی بر رشد صادرات دارد. بطوری که کاهش یک درصدی در عوارض صادراتی معادل ۱/۲۱ درصد رشد صادرات افزایش خواهد یافت و همچنین با آزادسازی کامل تجاری، رشد صادرات چندین برابر خواهد شد. مقدار اثر آزادسازی تجاری بر روی رشد صادرات در بلند مدت (۴/۹) دلیلی بر تأیید این موضوع است. این نتایج همسو و هم جهت با نتایج تحقیقات چپالی و همکاران (۱۹۹۱)، توماس و همکاران (۱۹۹۱)، جوشی و لیتل (۱۹۹۶)، بلینی (۱۹۹۹)، احمد (۲۰۰۰)، پاچکو لویز

جدول (۵): نتایج تخمین مدل رشد واردات

متغیر وابسته: رشد واقعی سالیانه واردات			
روش: گشتاورهای تعمیم یافته			
دوره: ۲۰۱۵-۱۹۸۱			
تعداد مقطع: ۳۸			
تعداد مشاهدات: ۱۲۵۲			
تعداد متغیرهای ابزاری: ۳۸			
متغیرهای توضیحی	ضریب	انحراف معیار	مقدار اماره
رشد واقعی واردات تأخیری**	۰/۰۸۰۷۲۸	۰/۰۳۵۷۷۲	۲/۲۵۶۷۴۲
نرخ ارز واقعی*	۰/۰۱۲۱۷۰	۰/۰۰۴۶۱۱	۲/۶۳۹۱۴۲
رشد تولید ناخالص داخلی*	۰/۷۹۷۹۸۸	۰/۱۲۶۸۹۳	۶/۲۸۸۶۷۳
آزادسازی تجاری*	۹/۵۲۵۹۱۱	۱/۱۸۶۴۵۹	۸/۰۲۸۸۵۹
عوارض وارداتی*	-۰/۱۵۸۶۹۴	-۰/۰۵۷۲۸۲	-۲/۷۷۰۴۱۰
کشش قیمتی بلند مدت واردات			۰/۰۱۳۲۳۹
کشش درآمدی بلند مدت واردات			۰/۰۸۶۸۰۶۵
اثر بلند مدت آزادسازی			۱۰/۳۶۲۴۵
آزمون سارگان	آماره J		
		۳۲/۰۲۴۶۴	-
			۰/۵۱۵۵۰۸

* معنی داری ضرایب در سطح ۱ درصد و ** معنی داری در سطح ۵ درصد را نشان می‌دهد.

۶- نتیجه گیری

در این پژوهش اثر آزادسازی تجاری بر روی رشد صادرات و واردات برخی از کشورهای عضو سازمان همکاری‌های اسلامی طی دوره ۱۹۸۱-۲۰۱۵ مبتنی بر روش پویای داده‌ها پانل که یکی از مهمترین جنبه‌های نوآوری در مطالعات اقتصادی است، مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج برآوردی حاکی از آن است که کاهش عوارض وارداتی و صادراتی به افزایش رشد واردات و صادرات منجر می‌گردد. همچنین انتخاب سیاست آزادسازی تجاری توانسته است شتاب بیشتری به رشد واردات در مقابل رشد صادرات بدهد. کشش‌های درآمدی و قیمتی کوتاه مدت و بلندمدت صادرات و واردات با یکدیگر اختلاف چشمگیری ندارند. از آنجا که آزاد سازی تجارت یکی از ابزارهای جهانی شدن است و فرآیندی است که در جهان کم‌کم در حال گسترش است و تمام کشورهای جهان مجبور به پیوستن به این جریان هستند، لذا نتایج این پژوهش، توصیه‌های مهم سیاستی در خصوص آینده تجاری کشورهای مورد مطالعه را در بر خواهد داشت. آنان باید بتوانند زیرساخت‌های مناسب را برای رشد بیشتر صادرات فراهم کنند. در کشورهای عضو همکاری‌های اسلامی که عمدتاً کشورهای در حال توسعه هستند لازم است دولت‌ها در کنار رفع موانع صادراتی و محدودیت‌های تجاری، زمینه‌های لازم برای بیشتر شدن کارایی بخش‌های صنعت و کشاورزی را بوجود آورند تا این بخش‌ها در پی رقابت با کالاهای جهانی، متحمل ضربه جدی و جبران ناپذیر نشوند. کاهش تعرفه‌ها و موانع تجاری

به صورت یکباره ممکن است این بخش‌ها را با مشکل روبه رو کند، در صورتی که کاهش تدریجی و بلند مدت آنها باعث می‌گردد این بخش‌ها به تدریج خود را با شرایط جدید سازگار کرده و به سطح جهانی برسند. سیاست‌های تشویقی مناسب در راستای صادرات بیشتر، متنوع سازی صادرات، افزایش صادرات کالاهای دانش محور و با کیفیت و توسعه بازاریابی کالاهای صادراتی از مهمترین مواردی است که باید در کشورهای مورد مطالعه به آنها توجه خاص و جدی صورت گیرد.

منابع

ابریشمی، حمید و مهرآرا، محسن و محسنی، رضا (۱۳۸۵):
تأثیر آزادسازی تجاری بر رشد صادرات و واردات، فصلنامه پژوهش‌های بازرگانی، شماره ۴۰، صفحه ۹۶.
پهلوانی، مصیب و نظر دهمرده و سید مهدی
حسینی (۱۳۸۶)، تخمین توابع تقاضای صادرات و واردات در اقتصاد ایران با استفاده از روش همگرایی ARDL، فصلنامه اقتصاد مقداری، شماره ۳، صفحات ۱۲۰-۱۰۱.
جلائی اسفندآبادی، سید عبدالمجید و جاودان (۱۳۸۹)،
تأثیر آزادسازی تجاری بر اشتغال بخش کشاورزی ایران،
مجله تحقیقات اقتصاد کشاورزی، شماره ۸، صفحات ۱۵۰-
۱۳۵.
عزیز زاده، یوسف (۱۳۸۵)، برآورد کشش‌های قیمتی و
درآمدی تقاضای واردات کالاهای سرمایه ای ایران، مجله

- Gairuzazmi M Ghani(2011), The Impact of Trade Liberalization on the Economic Performance of OIC Member Countries, *Journal of Economic Cooperation and Development*, 32, 1-18.
- Greenaway, D. and D. Sapsford (1994). 'What Does Liberalization do for Exports and Growth', *Review of World Economics (Weltwirtschaftliches Archiv)*, Vol. 130, No. 1, pp. 152 – 174.
- Greene, W. H. 2012, *Econometric Analysis*, 7th ed, New Jersey, Upper Saddle River: Pearson International.
- Jenkins, R. (1996). 'Trade Liberalization and Export Performance in Bolivia', *Development and Change*, Vol. 27, No. 4, pp. 693 – 716.
- Joshi, V. and I.M.D. Little (1996). *India's Economy Reforms 1991-2001*, Oxford: Oxford University Press.
- Krichene, N. (2005). 'A Simultaneous Equations Model for World Crude Oil and Natural Gas Markets', *IMF Working Paper*, WP/05/32.
- Mah, J.S. (1999). 'Import Demand, Liberalization, and Economic Development', *Journal of Policy Modeling*, Vol. 21, No. 4, pp. 497-503.
- Melo, O. and M.G. Vogt (1984). 'Determinants of the demand for imports of Venezuela', *Journal of Development Economics*, Vol. 14, No. 3, pp. 351 – 358.
- Michealy, M., Papa Georgiou, D. and A. Cholski (1991). *Liberalizing Foreign Trade*, Vol.7: Lessons of Experience in the Developing World, Oxford: Basil Blackwell.
- Pacheco-Lopez, P. (2005). 'The Impact of Trade Liberalization on Exports, Imports, the Balance of Payments and Growth: the Case of Mexico', *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 27, No. 4, pp. 595-619.
- Ratnaik, Y.C. (2012). 'Is there an empirical relationship between Trade Liberalization and Export Performance', *Economic Letters*, Vol. 117, No. 1, pp. 375 – 378.
- Santos-Paulino, A.U. (2002). 'The Effect of Trade Liberalization and Imports in Selected Developing Countries', *World Development*, Vol. 30, No. 6, pp. 959 – 974.
- Santos-Paulino, A.U. (2002). 'Trade Liberalization and Export Performance in Selected Developing Countries', *Journal of Development studies*, Vol. 39, No. 1, pp. 140 – 164.
- Santos-Paulino, A.U. (2007). 'Aid and Sustainability under Liberalization in Least Developing Countries', *The World Economy*, Vol. 30, No.6, pp. 972 – 998.
- Shafaeddin, M. (1994). 'The Impact of Trade Liberalization on Exports and GDP in Least Developed Countries', *UNCTAD Discussion Papers*, No. 85.
- روند، سال هفدهم- شماره‌های ۵۰ و ۵۱، صفحات ۶۰-۲۷.
- گرچی، ابراهیم و معصومه علیپوریان(۱۳۸۵)، تحلیل اثر آزادسازی تجاری بر رشد اقتصادی کشورهای عضو اوپک، فصلنامه پژوهش‌های بازرگانی شماره ۴۰، صفحه ۱۸۸.
- ندیری محمد، محمدی تیمور(۱۳۹۰) بررسی تأثیر ساختارهای نهادی بر رشد اقتصادی با روش GMM داده‌های تابلوی پویا، فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی، سال ششم، شماره ۳، صفحات ۲۴-۱.
- Agosin, M.R. (1991). 'Trade Policy Reform and Economic Performance: A Review of the Issues and Some Preliminary Evidence', *UNCTAD Discussion Papers*, No. 41.
- Ahmed, N.U. (2000). 'Export Responses to Trade Liberalization in Bangladesh: A Counteraction Analysis', *Applied Economics*, Vol. 32, No. 8, pp. 1077 – 1084.
- Arellano, M., Bond, S., 1991. Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *Rev. Econ. Stud.* 58 (2), 277-297.
- Baltagi, B. H., 2008. *Econometric Analysis of panel data*, Chi Chester: John Wiley & Sons Ltd.
- Baltagi, B. H., 2008. *Econometric Analysis of panel data*, Chi Chester: John Wiley & Sons Ltd.
- Bela, Ballassa (1978), *Export and Economic Growth Further Evidence*, *Journal of Development Economic*, Vol 5, P. 183.
- Bertola, G. and R. Faini (1990). 'Import demand and non-tariff barriers: The impact of trade liberalization: An application to Morocco', *Journal of Development Economics*, Vol. 34, No. 1-2, pp. 269 – 286.
- Bleaney, M. (1999). 'Trade Reform, Macroeconomic Performance and Export Growth in Ten Latin American Countries, 1979-1995', *Journal of International Trade and Economic Development*, Vol. 8, No. 1, pp. 89 – 105.
- Boylan, T.A. and M.P. Cuddy (1987). 'Elasticity of import demand and economic development: The Irish Experience', *Journal of Development Economics*, Vol. 26, No. 2, pp. 301 – 309.
- Clarke, R. and C. Kirkpatrick (1992). 'Trade policy reform and economic performance in developing countries: assessing the empirical evidence', in R. Adhikari, C. Kirkpatrick and J.Weiss, (eds) *Industrial and Trade Policy Reform in Developing Countries*, Manchester: Manchester University Press.
- Dotta, D and Ahmed, N. (2001). *An Aggregate Import Demand Function for India: A counteraction Analysis*, Working Paper, the University of Sydney.

- Thirlwall, A.P. (1979). 'The Balance of Payments Constraint as an Explanation of International Growth Rate Differences', Banca Nazionale del Lavoro, Vol. 32, No. 128, pp. 35-53.
- Thomas, V., Nash, J. and S. Edwards (1991). Best Practices in Trade Policy Reform, Oxford: Oxford University Press.

یادداشت‌ها

- ¹ *Bela , Ballassa*
- ² *General Agreement on Tariffs and Trade(GATT)*
- ³ *world Trade Organization(WTO)*
- ⁴ *Dean et al, UNCTAD*
- ⁵ *Thirlwall*
- ⁶ *Michealy et al*
- ⁷ *Thomas et al*
- ⁸ *Joshi and Little*
- ⁹ *Bleaney*
- ¹⁰ *Ahmed*
- ¹¹ *PachecoLopez*
- ¹² *SantosPaulino*
- ¹³ *Agosin*
- ¹⁴ *Clarke and Kirkpatrick*
- ¹⁵ *Greenaway and Sapsford*
- ¹⁶ *Shafaeddin*
- ¹⁷ *Jenkins*
- ¹⁸ *Ratnaike*
- ¹⁹ *Melo and Vogt*
- ²⁰ *Boylan and Cuddy*
- ²¹ *Mah*
- ²² *Bertola and Faini*
- ²³ *Gairuzazmi M Ghani*
- ²⁴ *Lanre Kassim*
- ²⁵ *World Development Indicators*
- ²⁶ *Bruegel datasets*
- ²⁷ *Gairuzazmi M Ghani*
- ²⁸ *stationary*
- ²⁹ *Baltagi*
- ³⁰ *Levin Lin Chu (LLU)*
- ³¹ *Cao*
- ³² *Baltagi*
- ³³ *Greene*
- ³⁴ *Arellano and Bond*